

सागाचे झाड

स्थानिक वृक्ष वाढवू या... निसर्ग संवर्धन करू या...

लागवडीकरिता 'कोणतेही' देशी झाड न निवडता 'पर्यावरणाच्या दृष्टीने योग्य अशी स्थानिक झाडे' निवडायला हवीत. करंज, जांभूळ, पिंपळ, पळस, बहावा, शिसू, ऐन, कदंब, ब्रुकुळ यांसारखी सहज मिळणारी व सर्वत्र सहज आढळणारी झाडे तर आपण नक्कीच लावू शकतो. परंतु एकंदर महाराष्ट्राची जैवविविधता बघता अशा सहज मिळू शकणाऱ्या झाडांची संख्या खूपच कमी आहे.

सध्याची जमिनीची स्थिती पाहिली तर असे लक्षात येते, की विदर्भ, खानदेश, मराठवाडा या भागांतील झाडांची रचना बरीचशी सारखी आहे. पूर्वेकडील या भागांचा खूप जास्त न्हास झाला आहे. अर्थात जास्त पाऊस पडणाऱ्या पश्चिमेकडच्या नैसर्गिक भागांवरही बराच ताण वाढतो आहे, परंतु मुळात सपाटच असणाऱ्या या सहजसाध्य भागामध्ये दुर्गम डोंगराळ भागांप्रमाणे नैसर्गिक आसरे निर्माण होऊ शकत नाहीत, त्यामुळे इथल्या परिसंस्था या अत्यंत नाजूक (Fragile) असतात. (किंवा होत्या असे म्हणायला हरकत नाही) एकदा इथली स्थानिक वृक्षसंपदा तुटली, की इतर संसाधनांचाही न्हास सुरू होतो. मातीची धूप होऊन खडक उघडा पडतो. ओढ्यांवरचे आच्छादन नाहीसे झाल्याने

त्यांचे चिरकालत्व संपुष्टात येते. परिणामी पाण्याची टंचाई निर्माण होते. अत्यंत कमी पाऊस व उष्ण व कोरडे हवामान यामुळे या भागातील संसाधनांचे पुनरुज्जीवन करणे अवघड गोष्ट होते. मुद्दा असा आहे, की मुळातच माती आणि पाणी यांचा तुटवडा असलेल्या भागांमध्ये स्थानिक झाडे लावताना सुद्धा

कडुनिंबाचे झाड

ती योग्य रीतीने व क्रमाने लावली पाहिजेत. नैसर्गिक अनुक्रमाप्रमाणे (Natural Succession) जर

झाडे लावली, तर ती जोपासणे हे कमी खर्चिक होते. त्याप्रमाणे आधी गवते, झुडूपे, मग मोठी झाडे असा क्रम ठरवता येऊ शकतो. जेथे लागवडीयोग्य जमीन आहे व पाण्याचीही कमतरता नाही अशा ठिकाणी आपण आपल्या हेतूप्रमाणे योग्य अशी स्थानिक झाडे लावू शकतो.

स्थानिक वनस्पतींच्या गुणधर्मानुसार त्यांची जोपासना आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर ठरू शकते. उदा. औषधी वनस्पती, जळाऊ लाकूड, बांधकामासाठीचे लाकूड, कुंपणाकरिता विविधोपयोगी वनस्पती, चारा वनस्पती, कीटकनाशकांकरता वनस्पती. अशा प्रकारे वनस्पतींची लागवड केल्यानंतर बाजाराशी सतत संपर्कात राहून त्यातून थेट फायदा होऊ शकतो. यातही केवळ एकाच जातीच्या वनस्पतीची लागवड (Monoculture) न करता विविध जातींची लागवड केली तर बाजारातल्या अनिश्चित चढउतारांचा उत्पन्नावर फारसा परिणाम होणार नाही.

याशिवाय या वनस्पतींच्या लागवडीतून मिळणारा फायदा एका वेगळ्या दृष्टिकोनातूनही पाहता येतो. समजा एका कुटुंबाला लागणाऱ्या बहुतांश गरजा या लागवडीतून पुरवता आल्या

महाराष्ट्राच्या विविध जैव भौगोलिक प्रदेशांच्या माहितीवरून हे स्पष्ट होते, की त्या त्या ठिकाणचे वनस्पती जीवन विविध घटकांमुळे कसे बदलत जाते, परंतु यातील पुढचा मुद्दा असा, की जरी प्रत्येक विभागातील वनस्पतींच्या जातींची रचना साधारण ठरलेली असली तरी जमिनीच्या परिस्थितीनुसार (Site Specificity) ती अधिक बदलते. म्हणूनच 'सद्य' परिस्थितीनुसार 'कोणती' स्थानिक झाडे 'कधी' लावावीत हे महत्त्वाचे ठरते.

केतकी घाटे

तर आपण त्यावर केला जाणारा खर्च वाचवू शकतो. जरा स्वयंपूर्णतेची वाट धरू या! उदा. कीटकनाशके विकत न आणता त्या योग्य झाडे जमिनीवरच उगवू शकतो. कुंपणाला औषधी वनस्पती लावून डॉक्टरचा खर्च टाळू शकतो. त्याबरोबरीने घराला संरक्षण देऊन त्याची शोभाही वाढवू शकतो. परसबाग विकसित केली तर पौष्टिक भाजीपाला, फळे, दारीच मिळू शकतात. या सगळ्याकरता योग्य वनस्पती कोणत्या, त्या जमिनीवर कुठे व कशा लावायच्या इ. विषयी माहिती आपण पुढच्या काही लेखात घेऊ. परंतु महाराष्ट्राच्या प्रत्येक जैव भौगोलिक विभागातील झाडांची त्यांच्या उपयोगांप्रमाणे स्वतंत्र माहिती देणे येथे शक्य नाही. लागवडीच्या हेतूप्रमाणे काही निवडक झाडांची माहिती, त्यांचे वितरण, औषधी उपयोग, इतर उपयोग, कुठे व कसे लावावे इ. माहिती लवकरच दिली जाईल.

(लेखिका ऑयकॉस संस्थेत कार्यरत आहेत.)